

Overzicht van de onderwijskundige ontwikkelingen in en om Onstwedde tot 1870

Onderwijs is tegenwoordig de normaalste zaak van de wereld. Niemand kan er zonder.

Hoe verder we teruggaan in de geschiedenis, hoe minder vanzelfsprekend het volgen van onderwijs is geweest.

Onderwijs was bestemd voor een elite groep en niet voor de gehele bevolking.

Ook de vakken waarin onderwijs werd gegeven waren niet zo divers als ze nu zijn.

In de vierde eeuw voor Christus hadden de Grieken scholen voor jongere jongens, waar alleen les werd gegeven in schrijven, lezen, muziek en sport. Later kwam daar nog het tekēnen en een beetje rekenen bij.

In de zesde eeuw zijn er in Rome scholen waar les wordt gegeven in lezen, rekenen en schrijven.

De invloed van het Romeinse rijk is van zeer grote betekenis geweest voor West-Europa.

Ook de kerk oefende grote invloed uit voor zover het het geven van onderwijs betreft. De geestelijkheid nam als eerste het onderwijs ter hand.

In Nederland zijn de scholen tot de Reformatie verbonden geweest aan de Katholieke Kerk. Enige voorbeelden hiervan zijn de Domschool in Utrecht, de Kapittelschool in Deventer, de Parochieschool in Zwolle en de Kloosterschool in Aduard.

Na de Reformatie ging de centrale overheid zich langzamerhand meer bemoeien met de school. De school was niet meer alleen een instituut om kennis op te doen, maar kreeg ook meer en meer een opvoedend karakter toebedeeld.

Dit proces verliep, vooral in Westerwolde, heel traag, omdat dit gebied zeer geïsoleerd lag vanwege de grote veengebieden in het zuiden en westen.

Het is niet bekend wanneer er voor het eerst sprake is van een school in Westerwolde.

In Onstwedde moet omstreeks 1600 wel al een school zijn geweest, want in 1649 betaalde het klooster in Ter Apel al tractementen aan Henricus Johannes Franck en aan Johannes Henricus Franck, vader en zoon en beiden schoolmeester te Onstwedde.

In 1655 betaalde het klooster een tractement aan pastor en schoolmeester Johannes Henricus Franck.

Dit was eigenlijk een vreemde toestand, want in 1597 was de Rooms-Katholieke Parochie van Onstwedde immers overgegaan tot het Protestantisme.

Veel zaken gingen blijkbaar op dezelfde voet verder, zoals blijkt uit het betalen van het tractement.

Dat de meeste eigengeërfden (landbouwers die in het bezit waren van grond) de schrijfkunst meester waren, blijkt uit het ondertekenen van een akte in 1649 : van de 25 eigengeërfden tekende slechts één met een kruisje. De rest met zijn naam.

In 1750 wordt de school opnieuw gebouwd op dezelfde plek waar de oude school stond. De kosten waren: 268 gulden, 8 stuivers en 4 plakken.

De kerkvoogden zorgden ervoor dat het benodigde geld bij elkaar werd gebracht. Elke eigengeërfde moest f 3,= betalen. De andere inwoners konden met een vrije bijdrage volstaan.

De eigeengeërfden brachten f 161,= en 4 stuivers bij elkaar en zij die een vrijwillige gift deden f 29,= en 19 stuivers.

Het tekort zal waarschijnlijk uit de kas van de kerk zijn betaald.

Tijdens de Bataafse Republiek (1795-1810) gebeurt er heel veel op het gebied van onderwijs.

Kerkelijke scholen worden Kerkgemeentelijke scholen. Dat betekent dat elk kind naar school mag. De kosten van de school en de schoolmeester moeten door de gehele gemeenschap worden betaald.

De overheid stelt inspecteurs aan die er op toe moeten zien dat alles volgens de regels verloopt. Ook moet de inspecteur de kwaliteit van de schoolmeester controleren.

In 1801 komt de eerste onderwijswet tot stand (van der Palm). In deze wet wordt bepaald dat er voldoende scholen moeten zijn. Ieder die een onderwijsbevoegdheid bezit mag een bijzondere school oprichten. De verplichte vakken zijn: schrijven, lezen en rekenen.

In 1803 wordt bepaald dat alle scholen openbaar moeten zijn, dus overheidsscholen. Hierin ligt waarschijnlijk de oorzaak van de problemen die rond 1870 ontstonden tussen de kerkvoogden en de gemeente.

De onderwijswetten volgden elkaar in rap tempo op.

In 1806 komt er weer een wet (van den Ende), waarin wordt geregeld dat er naast de openbare scholen toch bijzondere scholen mogen bestaan.

Voor het oprichten van een bijzondere school moet van hogerhand wel toestemming worden verkregen.

De vakken worden door de invoering van deze wet uitgebreid met: de Nederlandse taal, geschiedenis, aardrijkskunde en vreemde talen. Deze wet was van kracht tot 1857.

Ook de bekwaamheid van de onderwijzer was van groot belang. Er werd een indeling in rangen gemaakt, waaruit men kon afleiden hoe groot die bekwaamheid was.

1. Een onderwijzer van de vierde rang was bevoegd om les te geven in: lezen, schrijven en rekenen.
2. Een onderwijzer van de derde rang: lezen, schrijven, rekenen en de Nederlandse taal.
3. Een onderwijzer van de tweede rang: lezen, schrijven, rekenen, Nederlandse taal, aardrijkskunde en geschiedenis.
4. Een onderwijzer van de eerste rang: lezen, schrijven, rekenen, Nederlandse taal, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkunde en wiskunde.

Plm, 1830.
Plattegrond van de naaste omgeving van de school.

De bevoegdheden van de vierde en de derde rang waren slechts twee jaar geldig en moesten steeds opnieuw getoetst worden.

De onderwijzers van de eerste rang waren zeer zeldzaam.

In deze vrij roerige periode van de Bataafse Republiek was de heer Hendrik Geerts Knoop onderwijzer te Onstwedde. Hij maakte zich blijkbaar niet al te druk over de uitoefening van zijn beroep.

Er kwamen dan ook nogal wat klachten bij de inspecteur binnen over de traagheid en de nalatigheid van deze onderwijzer.

De heer Wester, inspecteur, stuurt een vermanende brief naar de heer Knoop. Dit had blijkbaar resultaat, want enige jaren later kon de inspecteur met vreugde constateren dat de vooruitgang doorzette. Dit was mede tot stand gekomen doordat de heer Knoop een andere onderwijzer (van de vierde rang) had ingehuurd.

In 1808 kregen 80 kinderen les (in de winter) en ongeveer de helft daarvan volgde de lessen ook in de zomer.

Opvallend noemt de inspecteur de orde en stilte in de school. De kinderen vindt hij zeer oplettend en gehoorzaam. Ook het gebouw en de lokalen hebben een vriendelijker aanblik gekregen.

Tammo, de zoon van meester Knoop werd ook onderwijzer. Hij heeft zijn vader geholpen de school te verbeteren. In het jaar dat meester Knoop overleed (1810) zegt de inspecteur verheugd te zijn dat in één van de onbeschaafde dorpen van Westerwolde zo'n voorbeeldige school staat, dit met betrekking tot orde, rust, zedigheid, werklust en oplettendheid.

Vanaf 1811 was Derk Adolfs Welp onderwijzer in Onstwedde. Hij was een onderwijzer van de derde rang. Zijn theoretische kennis was mager te noemen, maar hij was zeer praktisch ingesteld.

Echter, het schoolgebouw wordt enkele jaren later door de inspecteur omschreven als het akeligste hok in zijn district. "Letterlijk doorluchtig, van zolder en dak als muur en vensters".

Ook buiten, rondom de school een morsige, modderige bedoening.

De inspecteur wijst hierop jaarlijks. Ieder jaar belooft men er iets aan te doen, maar er gebeurt niets.

Dan is er in 1818 de inwijding van de nieuwe school.

Ter gelegenheid hiervan wordt de leerlingen (ongeveer 120 in getal) een soort examen afgenomen, waarbij de inspecteur en veel onderwijzers uit de buurt aanwezig zijn.

Alle leerlingen slagen, ieder op zijn niveau, met het predikaat uitmuntend. Volgens de inspecteur was de kennis van de heer Welp door, onder andere, maandelijks schoolbezoek bij andere onderwijzers zoveel in waarde toegevoegd, dat zijn theoretische achterstand was weggewerkt.

Bij elk schoolbezoek van de inspecteur verbaasde hij zich over de geweldige zangkunst van alle kinderen.

Het zingen van de allerkleinsten was voor hem altijd gelijk: "Uitnemend lief".

Nergens vond hij meer stilte in een school dan hier en de orde was onverbeterlijk.

Wat wel verbeterd kon worden, was de financiële positie van meester Welp. Hij was naast schoolmeester ook voorzanger en koster, iets wat heel lang met elkaar verbonden is geweest. Ook had hij enig vee. Het vee werd geweid op "Markegronden", het Onstwedder Hamrik. Toen rond 1829 deze markegronden verdeeld werden, kwam meester Welp in de problemen, daar aan de "meesterij" geen "waren" werden verbonden. Met andere woorden: De meesterij mocht wel vee weiden, maar had geen enkel recht op een stuk grond.

Meester Welp deed een verzoek aan de gemeente om toch grond toebedeeld te krijgen, maar dat mislukte. Vervolgens probeerde hij het bij de provinciale bestuurders, maar ook daar was het antwoord: "geen grond".

Wel stelde men hier, dat hij geen nadeel mocht ondervinden van de marke verdeling.

Echter, ondanks deze uitspraak verslechterde zijn financiële positie, omdat hij een jaarwedde kreeg en zelf het schoolgeld moest innen, wat een onderdeel van die jaarwedde was. Het innen van schoolgeld was een zeer moeilijke zaak. Volgens een opgave van de gemeente aan de gouverneur (zeg maar hoofdinspecteur) waren er in 1825 22 kinderen van wie het schoolgeld moest worden betaald door de armenbesturen en de diaconie.

In uiterste nood richtte meester Welp een verzoek aan de koning om verhoging van zijn jaarwedde. Het verzoek kon geaccepteerd worden "omdat het niet zo zein kan dat er eenigsins onbillekheid in het boven aangehaald rekwest doorstraald".

Als reden staat er in de brief: "Aangezien het Schoolgeld thans slecht kan bekomen worden omdat de meeste kinderen van geringe arbeiders zijn, en hij daarboven bezwaard is met eene vrouw en zeven kinderen, en zo het schijnt de achtste ras zal geboren worden, zodat hij het wel nodig is".

Of de financiële positie van meester Welp veel verbeterde is niet bekend.

Over de periode van 1830 tot 1870 zijn maar weinig gegevens bewaard gebleven aangaande de school in Onstwedde.

Dit kan een gevolg zijn van de onrustige tijd die de kerk doormaakte. De Afscheiding van 1834 beperkte zich niet alleen tot Ulrum, maar de gevolgen werden ook merkbaar in Onstwedde.

In de boeken van de kerkvoogdij komt alleen de post "Uitgegeven voor schrijfbehoeften, vuur, licht, olie en kaarsen" voor.

In 1830 werd hiervoor f 29,10 betaald en in 1840 was dit f 41,10.

Het jaar daarop (1845) staat er: voor schrijfbehoeften, vuur enz. f 0,00.

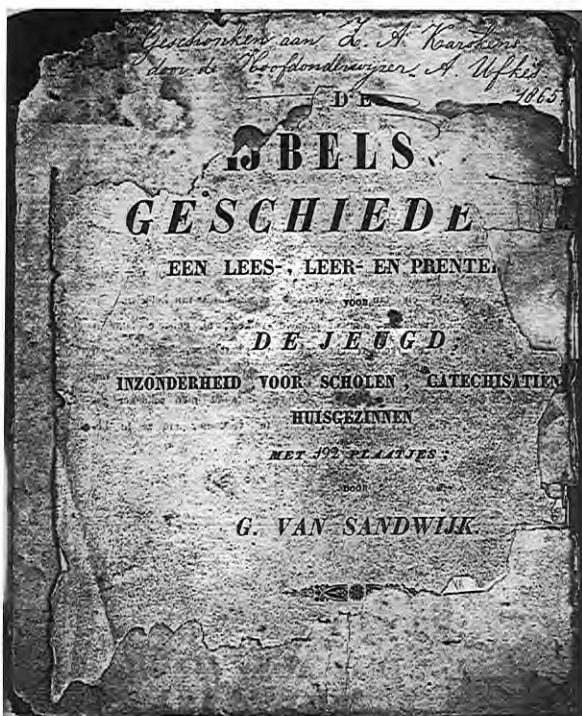
De volgende jaren komt deze post niet terug.

Meester Welp is nog jaren onderwijzer in Onstwedde geweest.

In 1854 wordt er weer een nieuwe school in Onstwedde in gebruik genomen en hij schrijft dan een brief waarin hij zijn dankbaarheid toont dat hij voor de tweede keer een nieuwe school in Onstwedde in gebruik mocht nemen. Hoe lang meester Welp nog les heeft gegeven is niet bekend, maar zijn opvolger was vrij zeker de heer A. Ufkes.

Ufkes was naast schoolmeester eveneens koster en deed die dingen die daar zoal bij hoorden.

"De Bijbelse Geschiedenis".

By het begiaen van de eerste
in de nieuwe school te Antwerpen
den 16 October 1859

Kinderen, de dag van heden is voor mij een dag van
herinnering en blijdschap. Bij het binnen-
treden van dit schoolgebouw staat het mij
levendig voor oogen, dat alles hier op aarde
onbestendig is en dat alles aan verandering
onderworpen blijft. Stok mij, die hier mij
tegenwoordig zijn, zullen over kort of lang
enken aan t'ochten tabernakel afleggen en
enke plaatsen zullen door andere leermees-
ters en andere leerlingen vervangen wor-
den. Het is nu 58 jarigen geleden, dat ik het
genoege mogt smaken van een nieuw schoolge-
bouw te krijgen en beleeft ik het door Gods goedheid

nog eens meden. Wij bedanken derhalve de
bestuurders der gemeente, dat zij voor het oude
en bekrompene schoolgebouw een nieuw en
ruimer hebben doen daarstellen.

Maar dankt ook met mij, lieve schoolkinderen
God daarvoor, die hij in mijn 59 jarigen ouden-
dom dit genoege laat smaken en bidt Hem te-
vens met mij, dat hij in dit nieuwe en fraaije
gebouw, en dat ik in dit gebouw, en in dit
tijdelijkheidens, opgeleid worden tot alle
Christelijke en maatschappelijke deugden, en
mij bij het verlaten der aarde met de wijzen sa-
lomons kunnen zeggen: Van alles wat gechoord
is, is het einde der zaak. Vrees God en houd
zijne geboden, dit betaamt alle menschen; want
God zal uwe werken in het gerig te brengen, met
al dat verbergen is, het zij goed, het zij kwaad.
Godgeve, dat wij zoo mogende, en handelende en werkende

D. A. Welp.

Bennechien G. Michiels.

Dankbrief meester Welp.

De Christelijke School in Veenhuizen

Naast de school in Onstwedde bestond er sinds 1812 een school in Veenhuizen. Deze school werd gesticht op de "heemstede" van Gerrit Harms (op het stuk grond waar nu "Huize Vos" staat).

De eigenaren van Veenhuizen betalen aan Harms jaarlijks *f* 4,- per eigenaar als "huire of grondpact van een heemstede waarop de Schoele gebouwd is", twintig jaar lang. Voor elk jaar dat de school langer blijft staan betaalt elk *f* 4,-.

Harms heeft later de heemstede met school verkocht aan Harm Menses en beiden hebben een contract getekend dat de school mocht blijven bestaan. De totale huur zal worden betaald, omgerekend naar het aantal kinderen dat naar school gaat. De eigenaren die het stuk getekend hebben waren:

Harm Menses	Wubbe Jan Hiskes
B.J. Meems	Aike A. Maarsingh
J.G. Bots	Gerrit Harms
W.J. Frouws	Aijke Jans Wilsingh
Harm Moorlag	Albert Jans Onweer
Berent Oolders	

Het beroep van onderwijzer was ook in Veenhuizen geen vetpot.

De meester was echter zeer vindingrijk om aan de kost te komen. In de periode dat er geslacht werd informeerde hij voorzichtig bij de kinderen of er thuis werd geslacht. De kinderen wilden natuurlijk graag vertellen, omdat dit een hele belevenis was.

Heel "toevallig" kwam meester dan op bezoek en het leverde in de meeste gevallen ook wel wat op.

Naast de interesse voor het slachten bestond er voor de ongehuwde onderwijzer nog een manier om aan de kost te komen.

In Veenhuizen ging de meester "rondeten". Dit hield in dat hij elke middag bij een der ouders ging eten. Hij deed dit via een vaste "route".

In 1862 moest er een nieuwe onderwijzer komen. Gevraagd werd of meester Houwen (onderwijzer van de tweede rang) uit Exloërmond naar Veenhuizen wilde komen. Hij was hiertoe wel bereid, maar omdat de school een éénmansschool was, moest hij ook voldoen aan eisen die aan een hoofdonderwijzer werden gesteld. Eén van die eisen was een verklaring van goed gedrag.

Volgens schoolopziener Venema uit Winschoten kon de heer Houwen dit certificaat niet krijgen. Een andere onderwijzer was op dat moment niet te vinden, met het gevolg dat de school moest sluiten.

De bewoners van Veenhuizen probeerden via het gemeentebestuur de school in functie te houden in het belang van de kinderen.

Het liefst wilden ze een christelijke school, maar als het helemaal niet anders kon, waren ze ook tevreden met een openbare school.

De gemeente antwoordde niet. In 1863 werd weer een poging ondernomen, waarbij vermeld werd dat ze bij herhaling verzoeken hadden ingediend bij Gedeputeerde Staten en zelfs bij de koning. Weer tevergeefs!

In 1869 werd er weer een verzoek gedaan aan de gemeente.

Als reden werd opgegeven dat de voetpaden naar Onstwedde erbarmelijk slecht waren en dat men eigenlijk recht had op een openbare school. Ook stelde men voor het oude bestaande schoolgebouw te restaureren, omdat dit maar weinig geld behoefde te kosten.

Het antwoord van de gemeente bleef uit, of het was: "neen".

Dit betekende voor Veenhuizen definitief het einde van de school.

Vanaf die tijd was men voor onderwijs aangewezen op Onstwedde.

Bijondergetekenden Eigenaars van die Veenhuister
 Schoole bekennen twintig tyten een volgende jaar
 te moeten betalen te wisten alle jaar een Somme
 van vier gulden beginnende in den jaere elftien
 hondert en twaalfen Aan Gerrit Harms zijnde
 Huise of Gronspagt van Een heem Steede Waar op
 die Schoole gebouwd is staande na die booven
 gemelde twintig jaaren alle jaar op ~~afbreu~~
 ke indien dien verhuider moge gaevinden
 de booven gemelde Schoole langer te willen staen
 Laeten ^{tot den gemelde} dat de huise alle jaar moeten betaald
 worden tot op den dag van afbreu ke toe welke
 Regt die Verhuider ^{namtallyc} gelykt Harms met die
 verloop van zijn Huise en Landeryen en Harms Meent
 heeft overgedraagen welke Contract wy en
 meders zijden Eigen handig hebben vertekend
 gedaan te Veenhuizen den 29^{den} Juny 1838
 De booven gemelde Huise zal na de Kinderde na de
 Schoole gaen worden betaald

Harm Meuses

B. J. Meem

J. G. Bots

w. J. Troius

Harm H. marlag

Geerent volder

Wubbe Jans Fybes

Joh. A. Krasling

Gerrit Harms

Alyke Jans Wiljunge

Albert Jans Onneus

Schrift van Geertje Jans Hofkamp, leerlinge van de school te Veenhuizen.

